

**«М. РЫСКУЛБЕКОВ АТЫНДАГЫ
КЫРГЫЗ ЭКОНОМИКАЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ»
ИЛИМИЙ-ИЗИЛДӨӨ УНИВЕРСИТЕТИ**

**И.РАЗЗАКОВ АТЫНДАГЫ КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК
ТЕХНИКАЛЫК УНИВЕРСИТЕТИ**

Д 08.22.646 диссертациялык кеңеши

Кол жазма укугунда

УДК:330

Чотонова Чинара Усеналиевна

**Жашыл экономика Кыргыз Республикасынын инновациялык
өнүгүүсүнүн модели катары**

08.00.05 – тармактык экономика

экономика илимдеринин кандидаты
окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн жазылган диссертациялык иштин
Авторефераты

Бишкек - 2023

Диссертациялык иш «М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университети» илимий-изилдөө университетинин колдонмо экономика жана менеджмент кафедрасында аткарылган.

Илимий жетекчи:

Токсобаев Булат Темирбекович

экономика илимдеринин доктору, доцент, М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университети» илимий-изилдөө университети

Расмий оппоненттер:

Дербишева Эльмира Дупеновна

экономика илимдеринин доктору, доцент, И. Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинин колледжинин деканы

Ураимова Нургуль Жанышбековна

экономика илимдеринин кандидаты, Ж. Баласагын атындагы Кыргыз улуттук университетинин экономика кафедрасынын доценти.

Жетектөөчү уюм:

Кыргыз Республикасынын Президентине караштуу Мамлекеттик башкаруу академиясынын экономика жана менеджмент кафедрасы, 720040, Бишкек ш., Панфилов көчөсү 237

Диссертациялык ишти коргоо 2023-жылдын 30 - ноябрда саат 13.00дө “М. Рыскулбеков атындагы Кыргыз экономикалык университети” илимий-изилдөө университетинин жана И.Раззаков атындагы Кыргыз мамлекеттик техникалык университетинин алдында экономика илимдеринин доктору (кандидаты) окумуштуулук даражасын ыйгаруу боюнча уюштурулган Д 08.22.646 диссертациялык кеңешинин отурумунда өтөт. Дареги: 720033, Бишкек шаары, Тоголок Молдо көчөсү, 58.

Диссертацияны коргоонун онлайн көрсөтүлүшүнүн идентификациялык коду <https://vc1.vak.kg/b/102-mse-zzg-o48>

Диссертациялык иш менен 720033, Бишкек шаары, Тоголок Молдо көчөсү, 58 дарегинде жайгашкан “М.Рыскулбеков атындагы КЭУ” ИИУнун жана 720022, Бишкек шаары Ч.Айтматов пр. 66 дарегинде жайгашкан И.Раззаков атындагы КМТУнун илимий китепканаларынан, ошондой эле ДКнын nak.kr.kg сайтынан таанышууга болот.

Автореферат 2023-жылдын 30- октября таркатылды.

Диссертациялык кеңештин

окумуштуу катчысы, экономика
илимдеринин кандидаты, доцент

Кадыралиев А.Т.

ИШТИН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Диссертациялык теманын актуалдуулугу. Дүйнөлүк экономиканын өнүгүшүнүн заманбап баскычында экологиялык жана социалдык факторлор барган сайын зор мааниге ээ болуп жатат, анткени дүйнөдө өнөр жай революциясы башталгандан бери адамзат аларга жетиштүү көңүл бурган эмес. Өнөр жай революциясы биринчи кезекте айлана-чөйрөгө байланыштуу белгилүү бир көйгөйлөрдү жаратты. Азыркы өнүгүү модели кандай кесепеттерге алып келерин адамзат буга чейин түшүнгөн. Жана жаңы миң жылдыкта дүйнө бул моделди экологиялык жана социалдык факторлорду эске ала турган моделдин пайдасына өзгөртүү алдында турат.

Бирок дүйнө экономикалык, социалдык жана экологиялык кызыкчылыктардын балансын бузбай турган экономикалык өнүгүүнүн универсалдуу моделин ойлоп таба элек. Ошого карабастан адамзат ушул багытта бара жатат. Учурдагы экономикалык өнүгүү моделинин олуттуу терс кесепеттеринин масштабын түшүнүү менен дүйнө жаңы моделге өтүүгө даярданып жатат. Экономикалык өнүгүүнүн жаңы модели “жашыл” экономика деп аталат. Жашыл экономика жөнүндө уламдан-улам сөз болуп жатат, бул таң калыштуу эмес, анткени бул келечектин экономикасы.

Жашыл экономикага өтүү сөзсүз болот, ошондуктан көптөгөн өлкөлөр дал ушул моделге өтүү боюнча стратегияларын даярдап жатышат, ал эми эң өнүккөн өлкөлөр бул багытта практикалык кадамдарды жасашкан.

Учурда Кыргыз Республикасында “жашыл” экономиканы өнүктүрүү алгачкы баскычта турат. Өлкөдө “жашыл” экономика боюнча бардык иштер негизинен долбоордук деңгээлде жүргүзүлүүдө. Ушуга байланыштуу мамлекеттик стратегиялык программаларда теориялык изилдөөлөрдүн жана практикалык маселелердин иштелип чыгышынын жетишсиздиги изилдөө темасын тандоонун актуалдуулугун жана диссертациялык иште коюлган максаттар менен милдеттерди алдын ала аныктаган.

Туруктуу өнүгүүнүн улуттук стратегиясында Кыргыз Республикасы бул багытта иш алып баруу ниетин белгилеген. Чынында, ар бир мамлекет күрөң эмес, жашыл экономикага ээ болууга кызыкдар. Бул багыттан Кыргыз Республикасы да четте калган жок, анткени глобалдык жылуулуктун кесепетинен өлкө мөңгүлөрүн жоготуп жатат. Бул өз кезегинде терс социалдык жана экологиялык кесепеттерге алып келиши мүмкүн жана алар экономикалык кесепеттерге дуушар кылат.

Негизги концептуалдык мамилелерге кирген, эл аралык жана ата мекендик практикада колдонулган туруктуу өнүгүү жана “жашыл” экономика концепциясын калыптандыруунун методологиялык, теориялык жана колдонмо аспектилерин Афанасьев В. (2013), Афонцев С. А. (2014), Башорина О. В. (2011), Берденова К. А. (2012), Бобылев С. Н. (2013), Бобылев С. Н. (2011), Тормоз С. (2009), Буркорт К. (2005), Баймуратов А.А. (2019), Гурьева М.А. (2015), Джонсон М. (2010), Дулал Х. Б. (2000), Егорова М. С. (2014), Захарова Т. В. (2011),

Курманова А. (2017), Шаршеева А. (2017), Токсобаев Б.Т. (2020), Липина С. А. (2015), Милета В. И. (2001), Морозов В. А. (2019), Нахман А. (2004), Пенджиёв А. М. (2012), Порфирьев Б.Н., Раберто М., Т., Самарина В. П., Турдиев И. Т. ж.б. ата мекендик жана чет элдик окумуштуулардын эмгектеринде берилген.

Бүгүнкү күндө бул концепцияга көбүрөөк көңүл бурулуп, иштер жасалды. Бирок бул тармакта өнүгүү деңгээли анча көп эмес. Ал эми Кыргыз Республикасында жашыл экономика темасын иштеп чыгуу деңгээли андан да төмөн. “Жашыл” экономиканы өнүктүрүүнү изилдөөгө багытталган маселелер аз изилденгендиктен, чачыранды жана комплекстүү эмес болгондуктан, натыйжада диссертациялык иштин темасы, изилдөөдө коюлган максаттар жана милдеттер актуалдуу жана өз убагында көтөрүлгөн болуп эсептелет.

Диссертациянын темасынын приоритеттүү илимий багыттар, негизги илимий программалар (долбоорлор), окуу жана илимий мекемелер тарабынан жүргүзүлүп жаткан негизги изилдөө иштери менен байланышы:

Диссертациянын темасы Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнүн 2019-жылдын 14-ноябрындагы № 605 токтому менен бекитилген Кыргыз Республикасында 2019-2023-жылдарга жашыл экономиканы өнүктүрүү программасы жана 2019-2023-жылдарга Кыргыз Республикасында жашыл экономиканы өнүктүрүү программасын ишке ашыруу боюнча иш-чаралар планы менен байланыштуу.

Изилдөөнүн максаты жана милдеттери. Изилдөөнүн негизги максаты – индикаторлорду колдонуу менен жашыл экономиканы ишке ашырууга жана өнүктүрүүгө практикалык ыкмаларды теориялык жана методологиялык жактан негиздөө жана алардын экологиялык жана экономикалык өсүүгө тийгизген таасирин баалоо, ошондой эле Кыргыз Республикасында жашыл экономиканы өнүктүрүү механизмдерин өркүндөтүү боюнча сунуштарды иштеп чыгуу болуп саналат.

Бул максатка жетүү үчүн төмөнкү *милдеттер* белгиленди:

1. “жашыл” экономиканын теориялык негиздерин, Кыргызстанда “жашыл” экономиканы өнүктүрүүгө багытталган багыттарын жана принциптерин изилдөө, жалпылоо жана системалаштыруу;
2. жашыл экономиканын принциптерин колдонуунун дүйнөлүк тажрыйбасын жалпылоо жана системалаштыруу;
3. “жашыл” экономиканын принциптерин киргизүү жана ченемдик укуктук базаны өнүктүрүү үчүн өбөлгөлөрдү талдоо, ошондой эле “жашыл” экономиканы өнүктүрүүнүн абалына жана көрсөткүчтөрүнө талдоо жүргүзүү;
4. кластердик мамиленин принциптерин колдонуу менен “жашыл” экономиканы өнүктүрүүнүн келечеги;
5. жашыл экономиканы өнүктүрүүнүн артыкчылыктуу багыттары боюнча болжолду иштеп чыгуу;
6. “жашыл” экономиканы өнүктүрүү механизмдерин өркүндөтүү

Алынган натыйжалардын илимий жаңылыгы туруктуу өнүгүү контекстинде жашыл экономиканы заманбап жарнамалоонун акыркы тенденцияларын комплекстүү изилдөөдө, ошондой эле жашыл экономиканы

ишке ашыруунун жана өнүктүрүүнүн практикалык ыкмаларын, моделдерин иштеп чыгууда жана анын натыйжалуулугун жогорулатууда турат.

Диссертацияда төмөнкү илимий натыйжалар алынды:

- “Жашыл” экономиканын теориялык негиздери, анын Кыргызстанда өнүктүрүүгө багытталган багыттары жана принциптери жалпыланды жана системалаштырылды;
- Жашыл экономиканын принциптерин колдонуунун дүйнөлүк тажрыйбасы жалпыланды жана системалаштырылды, ал жашыл экономиканын принциптерин ишке ашыруунун перспективдүү механизмдерин иштеп чыгууда колдонулду;
- Кыргыз Республикасынын “жашыл” экономиканын принциптерин киргизүү боюнча потенциалына жана мүмкүнчүлүктөрүнө, өнүгүү көрсөткүчтөрүнүн абалына жана “жашыл” экономиканын ченемдик укуктук базасын өнүктүрүүгө талдоо жүргүзүлдү;
- Кластердик мамиленин принциптерин пайдалануу менен “жашыл” экономиканы өнүктүрүүнүн негизги багыттары сунушталды;
- “Жашыл” экономиканы өнүктүрүүнүн артыкчылыктуу багыттары боюнча болжол иштелип чыкты;
- “Жашыл” экономиканы өнүктүрүү механизмдерин өркүндөтүү жолу сунушталды.

Изилденген натыйжалардын практикалык мааниси иштелип чыккан жана негизделген практикалык ыкмалар жана сунуштар суу жана жер ресурстарын, калдыктарды башкарууда, атмосфералык абаны коргоодо, энергетика, айыл чарба жана жалпы экономикалык чөйрөлөр, Экономика жана соода, айыл чарба, энергетика, социалдык эмгек министрликтеринде экономикалык өсүштүн көрсөткүчтөрүн жана жаратылыш ресурстарын керектөө көлөмүн пропорционалдуу пайдалануунун натыйжалуулугун аныктагандыгында турат, ал мамлекеттик органдар тарабынан мамлекеттик программаларды иштеп чыгууда, КР УИАнын алдындагы Суу проблемалары илим-изилдөө институту, Улуттук стратегиялык изилдөөлөр илимий изилдөө институту тарабынан илимий изилдөөлөрдү жүргүзүүдө колдонулушу ыктымал мүмкүн. Берилген материалдар “жашыл” экономиканын келечектүү өнүгүү багытында окуу материалдарын жана окуу куралдарын жазууда жана иштеп чыгууда колдонууга болот.

Изилдөөнүн натыйжаларынын экономикалык мааниси изилдөө материалдары айлана-чөйрөнү коргоонун, жаратылыш ресурстарын пайдалануунун натыйжалуулугун жогорулатууга, социалдык интеграцияны, экономикалык өнүгүүнү, «жашыл» экономиканы ишке ашыруунун жана өнүктүрүүнүн механизмдерин мамлекеттик жөнгө салууну жакшыртууга жардам бере ала турганында.

Диссертациянын коргоо үчүн берилген негизги жоболору:

- «жашыл» экономиканын принциптерин киргизүү боюнча Кыргыз Республикасынын потенциалын жана мүмкүнчүлүктөрүн изилдөөдө, ошондой эле механизмдерин өркүндөтүү жолдорун иштеп чыгууда колдонулган “жашыл”

экономиканын негизги концепциялары боюнча комплекстүү жалпыланган жана системалаштырылган илимий көз караштар сунушталды;

– кластердик мамиленин принциптерин пайдалануу менен “жашыл” экономиканы өнүктүрүүнүн негизги багыттары сунушталды. “Жашыл” экономиканын принциптерин изилдөөнүн негизинде инновациялык өнүгүүнүн модели катары айыл чарба кластери иштелип чыкты;

– “жашыл” экономиканы андан ары өнүктүрүүнүн артыкчылыктуу багыттарын жана социалдык өнүгүү көрсөткүчтөрүнө таасир эте турган суу жана энергияны үнөмдөөчү ресурстарды жөнгө салуунун кечиктирилгис зарылдыгын белгилеген болжол иштелип чыкты;

– жүргүзүлгөн болжолдоонун негизинде “жашыл” экономиканы өнүктүрүүнүн механизмдерин өркүндөтүү жолдору сунушталды.

Изденүүчүнүн жеке салымы «жашыл» экономиканын өнүгүүсүнүн факторлорун, өзгөчөлүктөрүн жана этаптарын аныктоо максатында теориялык жана методологиялык изилдөөлөрдү системалаштырганында болуп саналат. Илимий жыйынтыктардын негизинде айлана-чөйрөнүн абалынын начарлашынын динамикасы, социалдык-экономикалык өсүштүн көрсөткүчтөрү көрсөтүлүп, жаратылыш ресурстарын пайдаланууну жөнгө салууга жана калктын бакубаттуулугун жогорулатууга багытталган «жашыл» экономиканын инновациялык модели сунушталды.

Изилдөөнүн натыйжаларын апробациялоо. Изилдөөнүн жыйынтыктарын апробациялоо «М.Рыскулбеков атындагы КЭУ» ИИУнун «Колдонмо экономика жана менеджмент» кафедрасынын отурумунда баяндамаларды жана илимий отчетторду талкуулоо аркылуу өткөрүлдү. Изилдөөнүн негизги методологиялык принциптери, натыйжалары жана практикалык жыйынтыктары улуттук жана эл аралык форумдарда, конференцияларда жана кереге кеңештерде талкууланып, баяндалган.

Диссертациянын жыйынтыктарынын басылмаларда чагылдырылышынын толуктугу. Диссертациянын негизги жоболору жана натыйжалары изилденип жаткан тема боюнча ар кандай илимий жана мезгилдүү басылмаларда, анын ичинде чет өлкөлөрдө 6 баяндамада чагылдырылган. Жалпы упайлардын саны 126.

Диссертациянын түзүмү жана көлөмү. Диссертациялык иш кириш сөздөн, үч главадан, корутундудан турат, компьютерде терилген 161 бетте баяндалган жана 23 сүрөттү, 20 таблицаны, 87 аталышты камтыган пайдаланылган адабияттардын тизмесин камтыйт.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ЖАЛПЫ МАЗМУНУ

Киришүүдө диссертациянын изилдөө темасынын актуалдуулугу негизделет, изилдөөнүн максаттары жана милдеттери, диссертациялык иштин илимий жаңылыгы жана илимий натыйжалары, практикалык жана экономикалык мааниси, коргоого сунушталган негизги жоболор баяндалат.

“Жашыл экономиканы изилдөөнүн теориялык негиздери” деген биринчи бөлүмдө “жашыл” экономика терминин изилдөөнүн маңызы жана концептуалдык мамилелери каралып, жашыл экономиканы ишке ашыруунун жана өнүктүрүүнүн негизги принциптери жана багыттары изилденген, жашыл экономиканы дүйнөлүк практикага киргизүүнүн механизмдери жана этаптары аныкталган.

«Жашыл» экономиканы ишке ашыруунун жана өнүктүрүүнүн экономикалык мазмунун ачуу үчүн экономикалык өнүгүү моделинин төмөнкү этаптарын кароо зарыл.

Күрөң экономика – көмүртек чыгындылары жогору экономика, ал экономикалык натыйжалуулукка жана экономикалык өсүүгө багытталат, экологиялык терс таасири жогору болот. Ошондой эле мындай экономикада социалдык теңчиликке жетиштүү көңүл бурулбайт.

Төмөн көмүртектүү экономика - көмүртек чыгындылары төмөн экономика, ал экономикалык өсүштү камсыз кылат жана айлана-чөйрөгө анча күчтүү терс таасирин тийгизбейт. Мындай экономика социалдык теңчилик маселелерине ачык көңүл бурбайт.

Жашыл экономика – бул туруктуу экономикалык өсүштү камсыз кылуучу, көмүртектин нөлдүк чыгындысына ээ, ошол эле учурда социалдык теңчилик маселелерин ар тараптуу чечкен экономика. Жашыл экономика натыйжалуу гана болбостон, адилеттүү да болушу керек.

Ошентип, ата мекендик жана чет элдик адабияттарды жана башка материалдарды изилдөө дүйнөлүк финансылык, энергетикалык жана экологиялык кризистердин себептеринин түпкү тамыры ондогон жылдар бою натыйжасыз, формалдуу башкаруу менен бирге жаратылыш ресурстарын интенсивдүү жана сарамжалдуу эмес казып алуу жана пайдалануу менен байланыштуу экендигин көрсөтөт.

«Жашыл» экономика термининин аныктамасы көптөгөн дүйнөлүк кризистер жана аларга жооп кайтаруу боюнча талкуулардын контекстинде, финансылык кризистин жана дүйнөлүк рецессия көйгөйлөрүнүн контекстинде көптөгөн өкмөттөр жана алдыңкы эл аралык уюмдар, мисалы Бириккен улуттар уюмунун Айлана-чөйрө программасы (UNEP, United Nations Environment Programme), Эл аралык соода палатасы, “Даниялык топ – 92”, ЕРӨБ (Европа реконструкциялоо жана өнүктүрүү банкы) ж.б. тарабынан түзүлгөнү аныкталган. Белгилей кетсек, “жашыл” экономика өзүнүн алгачкы өнүгүүсүнөн улам илимий коомчулук тарабынан дагы эле изилденип келе жатат жана бул терминдин так аныктамасы дагы деле жок.

Ошондой эле жашыл экономиканы прогрессивдүү өнүктүрүү үчүн 2012-жылы “Жашыл экономика” коалициясы тарабынан 9 бирдик өлчөмүндө глобалдык талкуунун жыйынтыгы боюнча ЮНЕПтин Башкаруу Кеңешинде, андан кийин кеңири консультациялар аркылуу демилгеленген анын айрым *принциптерин* сактоо зарыл экендиги аныкталган.

Биз “Жашыл экономика” – бул туруктуу экономикалык өсүшкө жетише турган, көмүртектин чыгындысы нөл болгон, ошол эле учурда социалдык

теңчилик маселелерин ар тараптуу чечкен экономика экенин аныктадык. Жашыл экономика натыйжалуу гана болбостон, адилеттүү да болушу керек.

Жашыл экономика идеяларынын дүйнө жүзү боюнча кеңири таанылышы жашыл экономикага өтүү *индикаторлорун* иштеп чыгуу боюнча изилдөөлөрдүн кезектеги айлампасына түрткү болду. БУУнун эксперттери улуттук экономиканын өнүгүү деңгээлине жана башка шарттарга жараша улуттук өкмөттөр тарабынан аныкталган көрсөткүчтөрдүн үч тобун: экономикалык; экологиялык; прогресстин жана жыргалчылыктын жыйынды көрсөткүчтөрүн колдонууну сунушташты.

«Кыргыз Республикасындагы жашыл экономиканын абалына талдоо» деген экинчи главада өлкөдө жашыл экономиканын принциптерин ишке ашыруунун жалпы абалы каралат жана жалпыланат. Абанын булганышы, суунун коромжусу, энергетика, сугат жайыттар, жакырчылык жана иш менен камсыз болуу деңгээли сыяктуу артыкчылыктуу багыттар боюнча комплекстүү талдоо жүргүзүлүп, «жашыл» экономиканы киргизүүгө багытталган мыйзамдык база да каралат.

Изилдөөнүн объектиси болуп Кыргыз Республикасында чектелген жаратылыш ресурстарын сарамжалдуу бөлүштүрүү жана пайдалануу боюнча өлкөнүн улуттук жыргалчылыгына жетишүүгө багытталган “жашыл” экономиканын принциптерин киргизүү жана өнүктүрүү саналат.

Изилдөөнүн предмети жашыл экономиканы киргизүү жана жөнгө салуу механизмдеринин натыйжалуулугун жогорулатууга мүмкүндүк берген жашыл өсүштүн индикаторлоруна мониторинг жүргүзүү жана баа берүү болуп саналат.

Изилдөө методдору. Диссертациялык иште системалаштыруу, жалпылоо, статистикалык, экономикалык, салыштырма, сандык, математикалык жана экономикалык моделдөө методдору сыяктуу дээрлик бардык жалпы илимий изилдөө методдору колдонулган, бул изилдөөнүн теориялык-методологиялык негиздерин жалпылоого жана системалаштырууга, салыштырма талдоо жүргүзүүгө, өнүктүрүү факторлорун аныктоого жана Кыргыз Республикасында жашыл экономиканы келечекте өнүктүрүүнү жана ишке ашырууну болжолдоого мүмкүндүк берет.

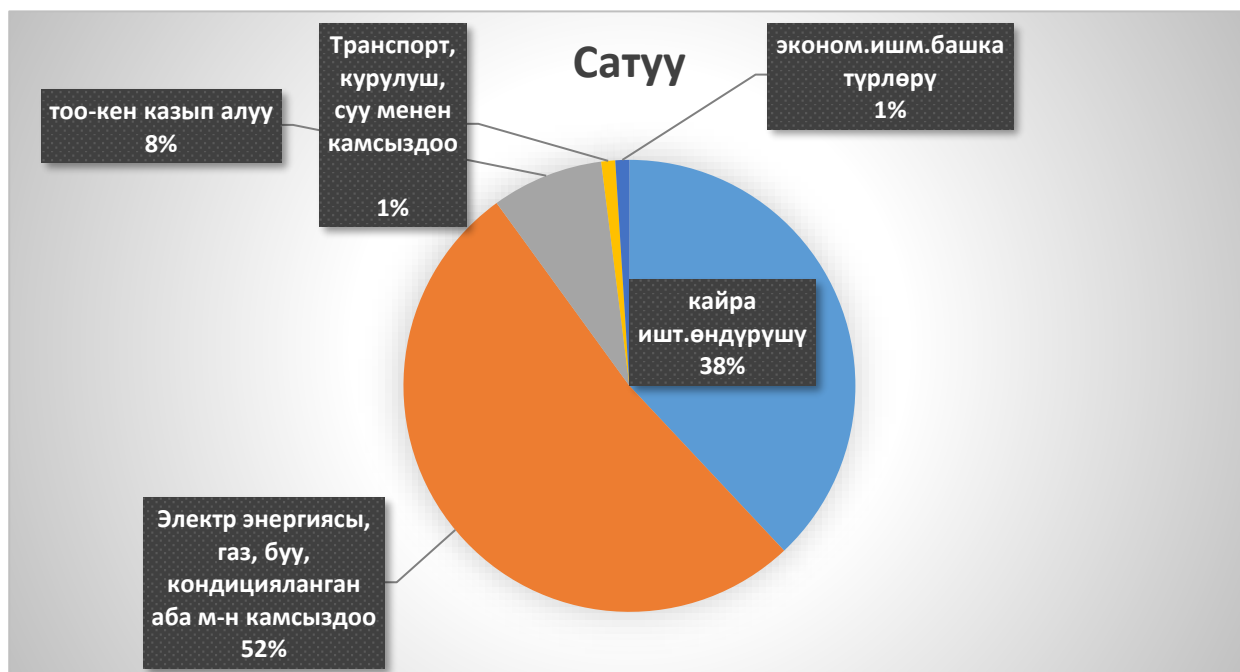
Жаратылыш ресурстарын активдүү иштетүү экономиканын өсүшүн камсыз кылуунун маанилүү шарттарынын бири болуп саналат. Бирок бул жол кыска мөөнөттө гана пайда берет. Ал эми узак мөөнөттүү келечекте өлкөнүн жаратылыш ресурстарын пайдаланууну интенсивдештирүү өтө жаман жана эң жагымсыз кесепеттерге: жаратылыш ресурстарынын түгөнүшү, айлана-чөйрөнүн булганышы, ичүүчү суунун жана тамак-аштын сапатынын төмөндөшү, ден-соолуктун, калктын жашоо сапатынын, төрөттүн жана өлүмдүн көрсөткүчүнүн начарлашы, ден-соолукту калыбына келтирүүгө кеткен чыгымдардын көбөйүшү, калктын акчалай кирешесинин азайышы, тамак-аштын жетишсиздиги, экономикалык өсүштүн басаңдашына алып келиши мүмкүн.

Мисалга алсак, «Кыргызстан – жашыл экономиканын өлкөсү» Жашыл экономика Концепциясында көрсөтүлгөн маалыматка ылайык, Кыргыз Республикасында:

- акыркы 20-25 жылдын ичинде глобалдык жылуулуктун кесепетинен өлкөнүн аймагынын дээрлик 4%ын ээлеген мөңгүлөрдүн эриши мөңгүлөрдүн көлөмүнүн 30%га кыскарышына алып келди;
- атмосферага зыяндуу заттардын, анын ичинде булгоочу стационардык жана көчмө булактардан чыгындысынын жыл сайын көбөйүшү;
- уулуу калдыктардын, анын ичинде чарба жүргүзүүчү субъектилердин жана үй чарбаларынын ишмердигинен өндүрүштүн жана керектөөнүн калдыктарынын көлөмүнүн өсүшү катталган;
- айыл чарба жерлери жана жайыттар аларды пайдалануунун интенсивдүүлүгүнөн жана натыйжасыздыгынан улам бузулуп, эрозияга дуушар болгон;
- сугат суусун сарамжалдуу эмес пайдалануудан улам айыл чарба жерлерин сугаруунун түшүмдүүлүгү төмөн;
- өлкөдөгү курчап турган чөйрөнүн абалын баалоодо негизги көрсөткүч болуп саналган калктын ден-соолугунун начарлашы байкалат.

Мындан тышкары, **Экологиялык натыйжалуулуктун глобалдык индекси** (EPI) боюнча Кыргыз Республикасы 2016-жылдагы 71-орундан 2018-жылы рейтингте кирген 180 өлкөнүн ичинен 99-орунга төмөндөгөн.

2018-жылы Кыргыз Республикасында көзөмөлдөнүүчү стационардык булактардан атмосферага зыяндуу чыгындылардын көлөмү 2017-жылга салыштырмалуу 14,3% га өсүп, 56698,5 тоннаны түзгөн, ал эми 2014-жылга салыштырмалуу 6,3% га кыскарган.

2.1-сүрөт. 2018-жылы экономикалык иштин түрлөрү боюнча булгоочу заттардын чыгындысы, % менен.

Булак: Кыргыз Республикасынын 2015-2018-жылдарга айлана-чөйрөнүн абалы жөнүндө улуттук отчет, Бишкек, 2020-жыл, Кыргыз Республикасынын Өкмөтүнө караштуу Курчап турган чөйрөнү коргоо жана токой чарбасы мамлекеттик агенттиги.

2.1-таблица. Кыргыз Республикасында 1 адамга карата алганда булгоочу заттардын чыгындысы

Облус, шаар	2015-ж.	2016-ж.	2017-ж.	2018-ж.
Кыргыз Республикасы	10,6	9,1	8,1	9,3
Баткен облусу	13,9	12,1	10,7	0,06
Жалал-Абад облусу	2,5	2	2,4	2,7
Ысык-Көл облусу	6,2	5,5	5	4,6
Нарын обл.	4,2	7,1	4,3	4,3
Ош обл.	2,4	2,1	1,4	5,9
Талас обл.	0,6	0,6	0,8	0,7
Чүй обл.	13,6	13,5	13,5	16,4
Бишкек ш.	32,1	24,6	22,2	23,5
Ош ш.	6,1	6,5	6,4	6,7

Булак: автор тарабынан Улуттук статистика комитетинин маалыматтары боюнча эсептелген [Электрондук ресурсу] Кыргызстан сандар менен: Жетүү режими: www.stat.kg. - Экрандан алынган мазмун

2.1. таблицадагы маалыматтар боюнча корутундулар

1. Чыгындылардын жалпы көлөмүнүн 98%ы төмөнкү тармактардын ишмердүүлүгүнүн жүрүшүндө пайда болот:

- электр энергиясы, газ, буу жана кондицияланган аба менен камсыз кылуу, мында чыгындынын жалпы көлөмүндөгү үлүшү 52%ды түзгөн;

- чыгындынын үлүшү 38% болгон кайра иштетүү өнөр жайы;

- 8% чыгындынын үлүшү менен тоо-кен өндүрүшү.

2. 2018-жылы республиканын бир тургунуна 9,3 кг булгоочу заттар туура келген, бул 2017-жылга караганда 1,2 п.п көбүрөөк. Ошол эле учурда булгоочу заттардын көлөмү 2017-жылга салыштырмалуу Жалал-Абад, Ош жана Чүй облустарында, ошондой эле Ош жана Бишкек шаарларында өскөн. Баткен, Талас жана Ысык-Көл облустарында, тескерисинче, атмосферага зыяндуу заттарды чыгаруунун азайышы байкалган.

Айыл чарба тармагы өлкөнүн суу ресурстарынын негизги керектөөчүсү болуп саналат, пайдаланылган суунун жалпы көлөмүнүн 95% жакыны айыл чарба жерлерин сугарууга жана айыл жерлерин суу менен камсыз кылууга жумшалат.

2015-2018-жылдар аралыгындагы маалыматтар өлкөдөгү курчап турган чөйрөнүн реалдуу абалын карап чыгуу жана жашыл экономиканын принциптерин андан ары этап менен ишке ашыруу үчүн талдоого алынган.

2.2- таблица. Кыргыз Республикасынын аймактары боюнча ташуу учурундагы суунун коромжусу (%)

Суунун жалпы көлөмүнө карата пайыз катары				
Облус, шаар	2015-ж.	2016-ж.	2017-ж.	2018-ж.
Кыргыз Республикасы	27,6	25,1	27,8	26,9
Баткен облусу	17,8	17,7	16,7	15,6
Жалал-Абад облусу	21,1	21,1	22,9	20,1

Ысык-Көл облусу	27,3	31,5	29,6	31,2
Нарын обл.	30,5	29,9	30,4	30,3
Ош обл.	19,5	21,9	25,3	25,6
Талас обл.	30,6	31,1	30,3	31,1
Чүй обл.	36,2	26,0	32,2	29,9
Бишкек ш.	21,0	21,0	20,9	20,8
Ош ш.	12,0	12,0

Булак: автор тарабынан Улуттук статистика комитетинин маалыматтары боюнча эсептелген [Электрондук ресурс] Кыргызстан сандар менен: Жетүү режими: www.stat.kg. - Экрандан алынган мазмун

2.2 - таблица боюнча корутундулар:

1. Колдонулган суунун жалпы көлөмүнүн 95% жакыны айыл чарба жерлерин сугаруу жана айыл жерлерин суу менен камсыздоо үчүн колдонулат.

2. Сууну ташуу учурундагы коромжулардын деңгээли суу алуунун жалпы көлөмүнүн 25%дан ашыгын түзөт.

3. Суунун жоготуу деңгээли 2018-жылы өткөн жылга салыштырмалуу Ысык-Көл, Ош жана Талас облустарында 30%га өскөн.

4. Ошол эле учурда Баткен, Жалал-Абад, Чүй облустарында жана Бишкек, Ош шаарларында суунун коромжусу 12%га азайганы байкалууда.

2.3-таблицада табигый кырсыктарга (жер көчкүлөр, селдер) туруктуулугун эске алуу менен Кыргыз Республикасында пайдаланылбаган айдоо жерлеринин аянтынын өсүшүнө олуттуу таасирин тийгизген кыртыштын катмарын калыбына келтирүү боюнча иштердин жоктугун баяндаган көрсөткүчтөр келтирилген.

2.3-таблица. Аймактар боюнча табигый кырсыктардын таасиринен улам пайдаланылбаган айдоо жерлеринин аянты (га менен).

Облус, шаар	2015-ж.	2016-ж.	2017-ж.	2018-ж.
Кыргыз Республикасы	394	352	1 035	1 539
Баткен облусу	-	-	-	-
Жалал-Абад облусу	259	279	158	166
Ысык-Көл облусу	21	21	21	21
Нарын обл.	-	-	-	-
Ош обл.	59	18	820	1 318
Талас обл.	-	-	-	-
Чүй обл.	55	34	36	34

Булак: автор тарабынан Улуттук статистика комитетинин маалыматтары боюнча эсептелген [Электрондук ресурс] Кыргызстан сандар менен: Жетүү режими: www.stat.kg. - Экрандан алынган мазмун

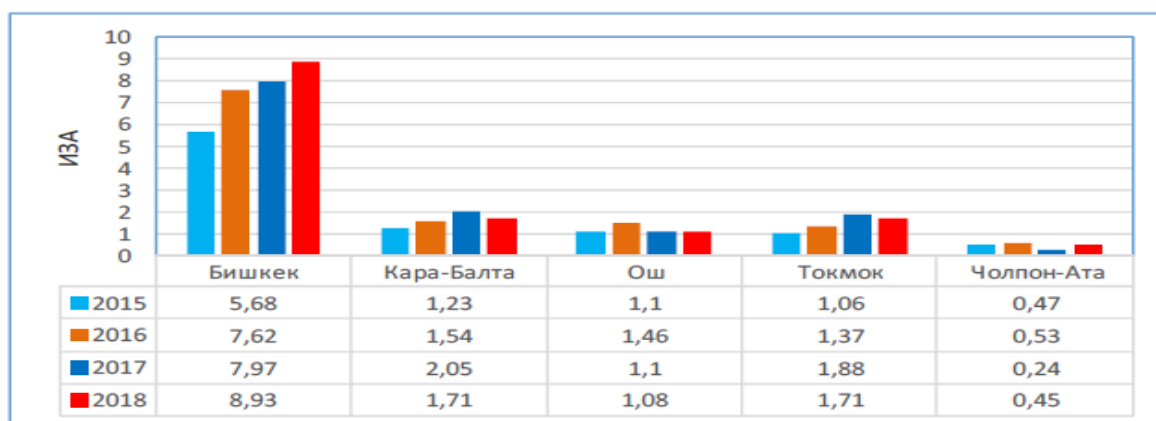
2.3-таблица боюнча корутундулар:

1. Пайдаланылбаган айдоо жерлеринин аянты Ош облусунда кыйла көбөйүп, бул көрсөткүч 2015-жылдагы 59 гектардан 2018-жылы 1318 гектарга чейин өскөн.

2. Мындан тышкары, климаттык себептерден улам күздүк айыл чарба өсүмдүктөрүнүн (буудай жана арпа) айдоо аянты кыскарууда, ал 2015-жылга салыштырмалуу 39,5 миң гектарга же 21,8%га азайган.

Ошентип, 2015-2018-жылдар аралыгына жүргүзүлгөн талдоо өлкөдөгү курчап турган чөйрөнүн өтө кооптуу абалын айгинелейт, бул «жашыл» өсүү көрсөткүчтөрүнө мониторинг жүргүзүү жана баалоо матрицасына негизделген тереңирээк талдоо жасоонун маанилүүлүгүн ырастайт.

Атмосферанын булгануу деңгээлинин жогорулашы көйгөйү калктын турак жайларды жылытуу үчүн көмүр жагышынан, автотранспорттордон чыккан газдардан, ошондой эле шаардын бардык райондорундагы жыш, иретсиз имараттардан улам абанын начар өткөрүмдүүлүгүнөн келип чыгууда.

2.2-сүрөт. 2015–2018-жылдарга карата Кыргыз Республикасынын шаарларындагы абанын булганышынын индекси.

Булак: автор тарабынан Улуттук статистика комитетинин маалыматтары боюнча эсептелген [Электрондук ресурсу] Кыргызстан сандар менен: Жетүү режими: www.stat.kg. - Экрандан алынган мазмун

Бишкек шаарында 2018-жылы атмосферанын булгануу деңгээли 8,93 болсо, 2015-жылдан 2018-жылга чейинки мезгилде 57,2%га өскөн. Булгоочу заттардын чыгындысынын эң чоң көлөмү Бишкек шаарына туура келет, анда 2020-жылы жалпы чыгындынын 46,5%ы өндүрүлгөн (2.2-сүрөт).

Төмөндө “жашыл” экономиканын негизги багыттары боюнча жакшыруунун да, начарлоонун да көрсөткүчтөрүн баалоого мүмкүндүк берген “жашыл” экономиканын көрсөткүчтөрү боюнча маалыматтар келтирилген.

Статистикалык маалыматтарды талдоо бул жерде көрсөткүчтөрдүн бир аз жакшырганын көрсөтүп турат. Биринчиден, стационардык булактардан чыккан **зыяндуу заттардын кармалган (зыянсыздаштырылган)** көлөмү өсүүдө. Алсак, 2020-жылы 2016-жылга салыштырмалуу зыяндуу заттар 42,4 миң тоннага көп зыянсыздандырылды.

2.3-сүрөт. Кыргыз Республикасында атмосфералык абаны коргоо, миң т.

Булак: автор тарабынан Улуттук статистика комитетинин маалыматтары боюнча эсептелген [Электрондук ресурсу] Кыргызстан сандар менен: Жетүү режими: www.stat.kg. - Экрандан алынган мазмун

2020-жылы зыяндуу заттар 2016-жылга салыштырмалуу 42,4 миң тоннага көп зыянсыздандырылды. **Атмосферага булгоочу заттарды чыгаруунун көлөмү** 2016-жылга салыштырмалуу 2020-жылы 2,2 миң тоннага кыскарган. 2020-жылы **абага булгоочу заттарды чыгаруунун көлөмү** 2016-жылга салыштырмалуу 1,1 кг азайган. Мындан тышкары, 2020-жылы **атмосферага булгоочу заттарды чыгаруунун көлөмү** 2016-жылга салыштырмалуу 2,2 миң тоннага кыскарган. Бирок 2021-жылы бул көрсөткүч 54,5 миң тоннага чейин өскөн же 3,9 миң тоннага көбөйгөн (2.3-сүрөт).

2.4- таблица. Өнөр жай тармактары боюнча энергетиканын өндүрүмдүүлүгү

	2016-ж.	2017-ж.	2018-ж.	2019-ж.
Энергия сыйымдуулук				
Ички дүң продукт, ИДПнын 1 млн сомго карата	22	25,3	25,5	21,6
Айыл чарбасы, тармактагы 1 млн.сомдук өндүрүш көлөмүнө карата	1,1	1,1	1,1	1,1
Тоо кен казып алуу, тармактагы 1 млн.сомдук өндүрүш көлөмүнө карата	37,7	22,8	30,3	23,6
Электр энергиясы м-н камсыздоо, тармактагы 1 млн.сомдук өндүрүш көлөмүнө карата	195,8	174,5	149,3	149,5
Электр сыйымдуулук				
Ички дүң продукт, миң.кВт/с. ИДПнын 1 млн сомго карата	27,9	26,9	26,3	24,4
Айыл чарбасы, миң.кВт/с. тармактагы 1 млн.сомдук өндүрүш көлөмүнө карата	15,8	16,3	15,8	14,3
Өнөр жай, миң.кВт/с.тармактагы 1 млн.сомдук өндүрүш көлөмүнө карата	26,3	25	25,5	23,6
Чакан ГЭСтерде электр энергиясын өндүрүү, млн.кВт/с.	248,3	263,5	216,4	204,2

Булак: автор тарабынан Улуттук статистика комитетинин маалыматтары боюнча эсептелген [Электрондук ресурсу] Кыргызстан сандар менен: Жетүү режими: www.stat.kg. - Экрандан алынган мазмун

2.4-таблицадагы маалыматтарга негизделген корутундулар.

1. Өндүрүштүн энергия сыйымдуулугу бир аз төмөндөдү – 2016-жылдагы ИДПнын 1 млн сомго карата 22 кВттан 2020-жылы ИДПнын 1 млн сомго карата 21,6 кВтка чейин же товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү өндүрүүгө кеткен энергиянын чыгымдары ИДПнын 1 миллион сомго карата 0,4 чарчы метрге төмөндөдү;

2. Өндүрүштүн электр сыйымдуулугунун көрсөткүчтөрү байкаларлык жакшырды. Алсак, товарларды жана кызмат көрсөтүүлөрдү өндүрүүдө электр энергиясына кеткен чыгымдар 2016-жылдагы ИДПнын 1 млн сомго карата 27,9 миң кВт сааттан 2020-жылы ИДПнын 1 млн сомго карата 24,4 миң кВт саатка чейин же ИДПнын 1 млн сомго карата 3,5 миң кВт саатка кыскарган;

3. Өндүрүштүн энергия сыйымдуулугу тоо-кен казып алуу тармагында - 1,6 эсеге жана электр энергиясы менен камсыздоодо 1,3 эсеге бир кыйла төмөндөдү. Өндүрүштүн электрдик сыйымдуулугуна келсек, анын көрсөткүчтөрү электр энергиясын өндүрүү тармагында байкаларлык деңгээлде 1,2 эсеге төмөндөдү.

2.5-таблица. Кыргыз Республикасында сууну алуу жана керектөө (млн куб/адам)

	2016-ж.	2017-ж.	2018-ж.	2019-ж.	2020-ж.
Суу объектилеринен суу алуу (млн.куб.м.)	7333,7	7657,8	7758	8068,7	8017,9
Турмуш-тиричиликке жана ичүүчү сууну керектөө (1 адамга куб.м.)	25,3	25,6	26,5	29,1	29,4
Өндүрүшкө сууну керектөө (млн.куб.м.)	67,2	69,1	82,5	84,3	82,5

Булак: автор тарабынан Улуттук статистика комитетинин маалыматтары боюнча эсептелген [Электрондук ресурс] Кыргызстан сандар менен: Жетүү режими: www.stat.kg. - Экрандан алынган мазмун

2.5-таблицадагы маалыматтарга негизделген корутундулар

1. 2016-жылдан 2020-жылга чейин бир адамга тиричилик жана ичүүчү сууну керектөө 4,1 куб.м. көбөйдү. Ал эми өндүрүштүк муктаждыктарга сууну керектөө ушул эле мезгилде 15,3 млн.куб.м. өскөн.

2.6- таблица. Ташуу учурунда суунун коромжусу (суу алуунун жалпы көлөмүнө карата % менен)

Облус, шаар	2016-ж.	2017-ж.	2018-ж.	2019-ж.	2020-ж.
Кыргыз Республикасы	25,1	27,8	26,9	27,8	27,4
Баткен облусу	17,7	16,7	15,6	15,8	17,5
Жалал-Абад облусу	21,1	22,9	20,1	25,1	24,7
Ысык-Көл облусу	31,5	29,6	31,2	31,5	31,5
Нарын обл.	29,9	30,4	30,3	30,4	30,4
Ош обл.	21,9	25,3	25,6	26,8	24,2
Талас обл.	31,1	30,3	31,1	31,6	30,7
Чүй обл.	26,0	32,2	29,9	30,3	30,1
Бишкек ш.	21	20,9	20,8	19,3	21,2

Булак: автор тарабынан Улуттук статистика комитетинин маалыматтары боюнча эсептелген [Электрондук ресурсу] Кыргызстан сандар менен: Жетүү режим: www.stat.kg. - Экрандан алынган мазмун

2.6-таблицадагы маалыматтарга негизделген корутундулар.

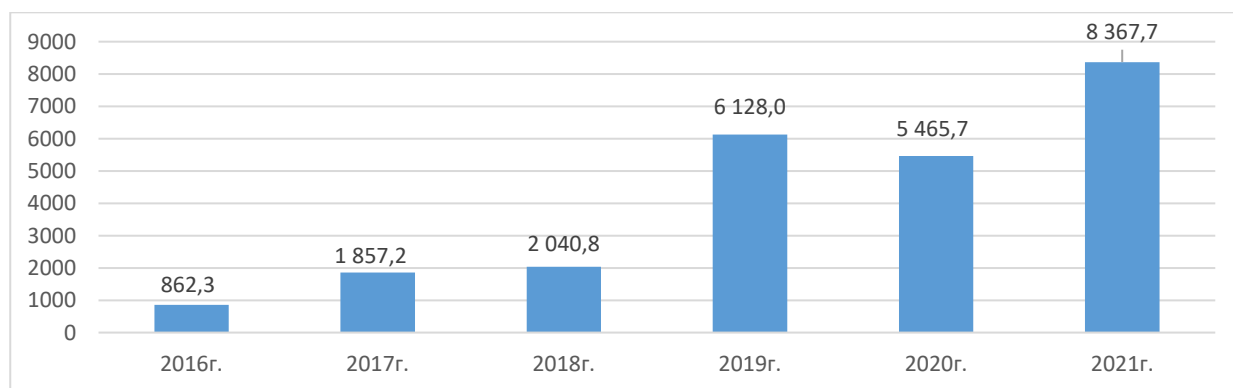
1. Бекитилген “жашыл” өсүү индикаторлорунун тизмесинде сууну керектөө чөйрөсүндөгү көйгөйлөрдү объективдүү чагылдырууга жардам бере турган суунун коромжуларынын көрсөткүчтөрү камтылбайт; Буга байланыштуу 2020-жылы 2016-жылга салыштырмалуу суунун коромжусу 2,3 пайыздык пунктка көбөйгөндүгү аныкталды, бул аны сактоо боюнча чаралар көрүлбөгөндүгүн айгинелейт;

2. 2020-жылы калктын ичүүчү таза сууга жеткиликтүүлүгү 2016-жылга салыштырмалуу 4,2 пайыздык пунктка өстү.

Кыргыз Республикасындагы суунун коромжуга учуроо деңгээли жөнүндө маалыматтын маанилүүлүгүн эске алуу менен бул көрсөткүчтү «жашыл» өсүштүн көрсөткүчтөрүнө кошуу максатка ылайыктуу болмок.

Энергияны пайдалануу чөйрөсүндө: энергиянын бардык түрлөрүн керектөөгө калктын жан башына орточо чыгашалардын салыштырма салмагы өсүүдө. Алсак, электр энергиясына чыгымдардын үлүшү 0,5 п.п., жылуулук энергиясына – 0,2 п.п., жаратылыш газына – 0,1 п.п., катуу отунга – 0,3 п.п. көбөйгөн. Бул статистика энергиянын бардык түрлөрүнүн өздүк наркынын жогорулагандыгын көрсөтүп турат.

Республиканын ишканалары менен уюмдарынын айлана-чөйрөнү коргоого сарптоолордун көлөмү төмөндөгү көрсөткүч болуп саналат.

2.4-сүрөт. Кыргыз Республикасынын ишканаларынын жана уюмдарынын айлана-чөйрөнү коргоого жумшалган чыгымдары, млн. сом

Булак: автор тарабынан Улуттук статистика комитетинин маалыматтары боюнча эсептелген [Электрондук ресурсу] Кыргызстан сандар менен: Жетүү режим: www.stat.kg. - Экрандан алынган мазмун

2.4-сүрөттөгү маалыматтарга негизделген корутундулар.

2021-жылы айлана-чөйрөнү коргоо боюнча ишканалардын жана уюмдардын чыгашалары 8367,7 млн сомду түздү же 2016-жылга салыштырмалуу 9,7 эсеге өстү. Айлана-чөйрөнү коргоо жаатындагы

ишканалардын жана уюмдардын негизги чыгашалары, же алардын жалпы көлөмүнүн 81,1%ы өндүрүш калдыктары менен иштөөгө туура келет (2.4-сүрөт).

2.7-таблица. Кыргыз Республикасында айлана-чөйрөнү коргоого мамлекеттик бюджеттин чыгашалары, (млн. сом)

Көрсөткүчтөрдүн аталышы	2016-ж.	2017-ж.	2018-ж.	2019-ж.	2020-ж.	2021-ж.
Бардыгы	934,5	921,5	962,4	798,7	588,7	689,0
Анын ичинде:						
Айлана-чөйрөнүн булгоо менен күрөшүү	60,4	52,7	64,1	72,2	62,2	94,1
Табигый парктар жана коруктар	145,8	131,7	136,5	136,9	99,4	147,1
Жаныбарларды коргоо	10,4	9,8	10,4	12,3	6,1	10,1
Өсүмдүктөрдү коргоо	1,5	-	-	-	-	-
Эпизоотияга каршы чаралар	109,3	105,6	153,6	64,7	71	82,1
Ветеринардык диагностика	150,8	134,6	245,1	169,4	136,3	145,3
Өсүмдүктөрдү химиялаштыруу, коргоо жана карантин	88,8	85,9	132,2	131,5	103,3	98,8
Биологиялык ар түрдүүлүктү коргоо жана ландшафтты сактоо боюнча башка кызматтар	358,6	231,4	212,8	197,7	103,2	98,7
Айлана-чөйрөнү коргоо менен байланышкан илимий-изилдөө жана өнүктүрүү иштери	6,3	6,3	-	1,8	1,8	1,8

Булак: автор тарабынан Улуттук статистика комитетинин маалыматтары боюнча эсептелген [Электрондук ресурс] Кыргызстан сандар менен: Жетүү режими: www.stat.kg. - Экрандан алынган мазмун

2.7-таблицадагы маалыматтарга негизделген корутундулар.

1. Жашыл өсүштүн индикаторлор системасында *айлана-чөйрөнү коргоого мамлекеттик бюджеттин чыгашаларынын көрсөткүчү* камтылбайт;
2. Ошол эле учурда талдоо көрсөткөндөй, 2020-жылы *айлана-чөйрөнү коргоого мамлекеттик бюджеттин чыгашалары* 2016-жылга салыштырмалуу 1,58 эсеге же 345,8 млн сомго кыскарган;
3. 2021-жылы айлана-чөйрөнү коргоого мамлекеттик бюджеттин чыгашалары ишканалардын жана уюмдардын ушул максаттарга жумшаган чыгашаларынан 12,1 эсеге аз;

2021-жылы негизги капиталга инвестициялардын негизги көлөмү же инвестициянын 60,4% ы суу ресурстарын, жерлерди коргоого жана сарамжалдуу пайдаланууга багытталган.

Ошондой эле, 2020-жылы өлкөдө жакырчылыктын деңгээли 2019-жылга салыштырмалуу 5,2 пайыздык пунктка өсүп, муну менен 2016-жылдын деңгээлине көтөрүлгөнүн белгилей кетүү керек. 2020-жылы жакырчылыктын **эн жогорку деңгээли** Жалал-Абад облусунда түзүлүп, мурунку жылга салыштырмалуу 37,2%ды түздү же 10,3 пайыздык пунктка көбөйдү.

– 2020-жылы эмгекке жарамдуу калкка демографиялык жүк 2016-жылга салыштырмалуу эмгекке жарамдуу эмес курактагы 60 адамга көбөйгөн;

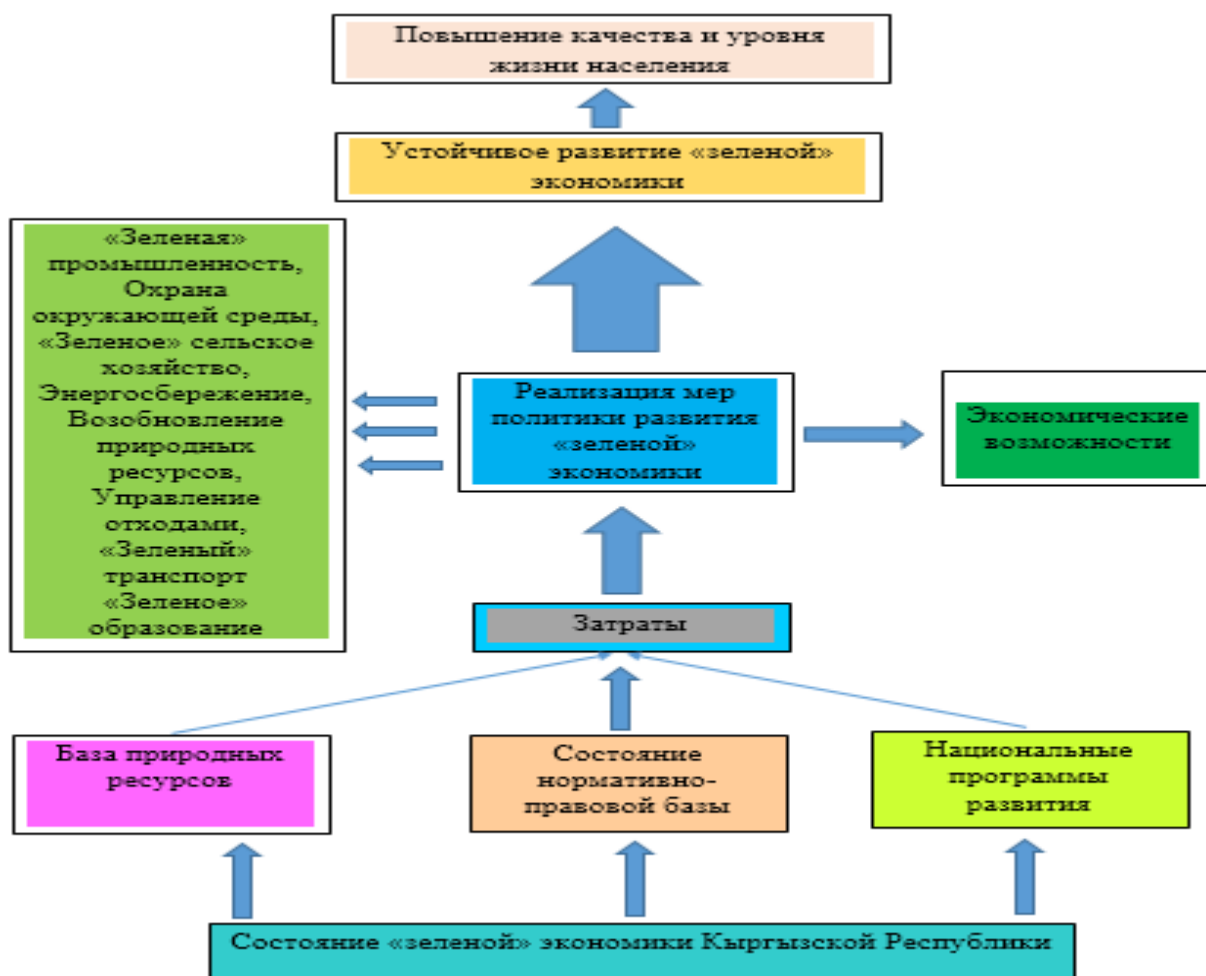
- 2020-жылы дүйнө жүзү боюнча таажы вирусунун пандемиясына байланыштуу олуттуу экономикалык төмөндөө байкалат. Мында өсүү темпи 91,4% түздү же 2016-жылга салыштырмалуу 12,9 пайыздык пунктка төмөндөдү, бул акыркы 15 жылдагы эң начар көрсөткүч болуп саналат;
- 2020-жылы айыл чарбасынын үлүшү 2016-жылга салыштырмалуу 0,7 пайыздык пунктка, ал эми өнөр жайдын үлүшү - 3 пайыздык пунктка көбөйгөн. Экономиканын бул тармактарында өндүрүлгөн кошумча нарк кыйла жогору болгондуктан, товарларды өндүрүүчү тармактардын үлүшүн көбөйтүү тенденциясы оң болуп эсептелет;
- 2020-жылы инфляциянын деңгээли жогору болуп, 109,7%ды түздү.

Ошентип, айлана-чөйрөнүн жана жашыл өсүштүн абалына талдоо көрсөткөндөй, биз изилдеген дээрлик 40 көрсөткүчтүн ичинен 19 көрсөткүч оң жыйынтыкты, 19 көрсөткүч терс жыйынтыкты берет.

Жалпысынан мамлекеттик органдар тарабынан «жашыл» экономиканы өнүктүрүүгө тийиштүү көңүл бурулбай жаткандыгы, экологиялык иш-аракеттер инерция боюнча, интенсивдүү чаралар көрүлбөй, солгун жүрүп жатканын көрүп жатабыз. Анын үстүнө, айрым көрсөткүчтөрдүн начарлашына таажы вирусунун пандемиясы катуу таасир эткен. Ошону менен бирге, айрым көрсөткүчтөрдүн жакшырышы мамлекеттик органдардын бул жааттагы ишин күчөтүү шартында келечекте өлкөнү туруктуу өнүктүрүүгө жана “жашыл” өсүүгө жетишүүгө үмүттөндүрөт.

“Кыргыз Республикасында жашыл экономиканы өнүктүрүүнүн келечеги” деген үчүнчү главада жашыл экономиканын принциптерин ишканалардын кластерлерин куруу процессине колдонуу мүмкүнчүлүгү каралды. Жашыл экономика механизмдерин киргизүүнүн негизги көйгөйү аныкталды, аны чечүү жашыл экономика менен экономиканы өнүктүрүү процессинин кандай байланышы бар экенине көз каранды. Буга байланыштуу “жашыл” экономиканы өнүктүрүүнүн инновациялык модели сунушталды, анын негизги максаты жаратылыш ресурстарын сарамжалдуу пайдалануу боюнча экологиялык жана экономикалык саясатты натыйжалуу ишке ашыруу, жогорку технологиялык инновациялык технологияларды түзүү аркылуу экологиялык кесепеттерди минималдаштыруу, калктын жашоо сапатынын экологиялык деңгээлин жогорулатуу, материалдык жана материалдык эмес жыргалчылыкка андан ары жетишүү үчүн Кыргыз Республикасынын уникалдуу биологиялык ар түрдүүлүгүн жана экосистемаларын сактоо болуп саналат.

«Жашыл» экономиканы өнүктүрүүнүн инновациялык модели «жашыл» экономиканы өнүктүрүү стратегиясы болуп эсептелет, ал тиешелүү мамлекеттик органдар тарабынан экологиялык жана экономикалык саясатты натыйжалуу ишке ашыруу үчүн процесстик мамилени колдонуу менен иш-аракеттин белгилүү бир механизмдин камтыйт (3.1-сүрөт).

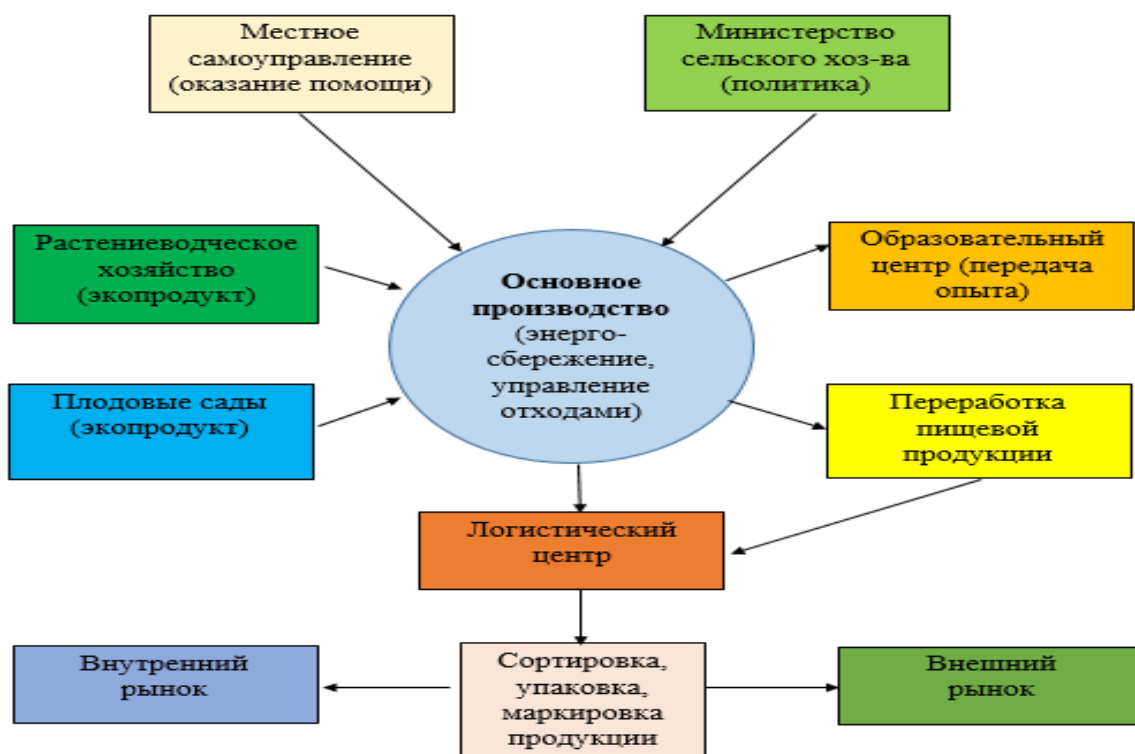

3.1-сүрөт. Жашыл экономиканы өнүктүрүүнүн инновациялык модели

Булак: автор тарабынан иштелип чыккан.

Агроөнөр жайлык кластердин жаңы модели жашыл экономикалык өсүштүн принциптерин пайдаланууну, ошондой эле биздин өлкөнүн улуттук өзгөчөлүктөрүн, анын ичинде мамлекеттик жана жергиликтүү өз алдынча башкаруунун өзгөчөлүктөрүн жана өлкөнүн райондорун мурдатан калыптанып калган агроөнөр жайлык адистештирүүнү эске алуу менен түзүлөт.

Агроөнөр жайлык кластер белгилүү бир аймакта айыл чарба продукциясын өндүрүүчү жана кайра иштетүүчү өнөр жай же айыл чарба ишканаларынын бирикмеси болуп саналат жана белгилүү бир продукцияны жаратуу үчүн технологиялык чынжырды түзүүсү жана өз ара тармактар аралык байланыштарга ээ болуусу керек. Бул ишканаларды ирилештирүү негизинен бир ири жана негизги өндүрүштүн айланасында жүргүзүлөт (3.2-сүрөт).

3.2-сүрөт. Агроөнөр жайлык кластердин модели.

Булак: автор тарабынан иштелип чыккан.

Ошондой эле, жашыл өсүштүн индикаторлорун жакшыртуу келечегин аныктоо үчүн биз болжолдуу моделдин сапатын чагылдырган жакындоо көрсөткүчүн жана өзгөрмөлөр ортосундагы дисперсиянын (баалардын чачырандысынын) көлөмүн көрсөткөн детерминация коэффициентин колдонуу аркылуу регрессиялык моделдин жардамы менен 2030-жылга чейин Кыргыз Республикасынын жашыл экономикасын өнүктүрүүнүн болжолун иштеп чыктык.

2030-жылга карата “жашыл” экономиканы өнүктүрүүнүн болжолдуу көрсөткүчтөрүнүн өзгөрүүсүнүн жалпы деңгээлин аныктоо үчүн “жакшыртуу” жана “начарлоо” графалары менен таблица түзүлөт жана алардын бири-бирине карата мындай көрсөткүчтөрүнүн санын аныктайбыз.

3.1-таблицада биз стационардык булактардан абага булгоочу заттардын эмиссиясы сыяктуу Кыргыз Республикасындагы “жашыл” өсүштүн маанилүү көрсөткүчтөрүнүн: стационардык булактардан абага булгоочу заттарды чыгаруу; көмүр жана лигнит, чийки мунайзат, жаратылыш газын өндүрүүнүн көлөмү; дем алуу органдарынын оорулары, курч ичеги-карын оорулары; электр энергиясына калктын жан башына орточо чыгашалардын үлүшүнүн болжолун иштеп чыктык. Бул учурда жакындаштыруунун орточо катасы, өзгөрмөлөрдүн ортосундагы корреляция жана керектүү көрсөткүчтүн мааниси эске алынды. “Жашыл” экономиканы өнүктүрүүнүн абалын изилдөөнү ар тараптуу камтуу үчүн бул тизмеге биздин пикирибиз боюнча “жашыл” өсүштүн көрсөткүчтөрүнө түздөн-түз тиешеси бар дагы бир нече көрсөткүчтөрдү кошумча киргизүүнү сунуш кылдык.

Таблица 3.1. Жашыл өсүштүн көрсөткүчтөрүнүн классификациясы

Жакшыртуу	Начарлоо
<ol style="list-style-type: none"> 1. Жаратылыш газын өндүрүү көлөмүнүн өсүшү. 2. Дем алуу органдарынын ооруларын азайтуу. 3. Электр энергиясына калктын жан башына орточо чыгашалардын үлүшүн жогорулатуу. 4. Жылуулукка жана энергияга калктын жан башына орточо чыгашалардын үлүшүн кыскартуу. 5. Айлана-чөйрөнү коргоого ишканалар тарабынан инвестициянын көбөйүшү. 6. Жалпы жумушсуздуктун деңгээлин төмөндөтүү. 7. Кен казуу учурунда энергия сыйымдуулугун азайтуу. 8. Кыргыз Республикасынын Жалал-Абад облусунан башка бардык аймактарында сууну керектөөнүн өсүшү. 9. ИДПда туристтик ишмердүүлүктүн үлүшүн жогорулатуу. 10. Туристтик кызматтардын экспортунун өсүшү. 11. Туристтик кызматтардын импортун кыскартуу. 12. Эс алган жарандардын санын көбөйтүү 	<ol style="list-style-type: none"> 1. Атмосфераны булгоочу заттардын чыгындысынын көбөйүшү. 2. Көмүр жана лигнит өндүрүүнүн көлөмүн көбөйтүү. 3. Чийки мунай өндүрүүнүн көлөмүнүн өсүшү. 4. Курч ичеги-карын ылаң ооруларынын көбөйүшү. 5. Жаратылыш газына карата калктын жан башына орточо чыгашалардын үлүшүн кыскартуу. 6. Катуу отунга карата калктын жан башына орточо чыгашалардын үлүшүн көбөйтүү. 7. Эмгекке жарамдуу калкка жүктөм коэффициентинин өсүшү. 8. ИДПны түзүүдө энергия сыйымдуулугун жогорулатуу. 9. Айыл чарбасында энергия сыйымдуулугун жогорулатуу. 10. Электр энергетикасында энергия сыйымдуулугун жогорулатуу. 11. ИДП өндүрүүдө электр сыйымдуулугун жогорулатуу. 12. Айыл жана токой чарбасында электр сыйымдуулугун жогорулатуу. 13. Өнөр жайда электр сыйымдуулугун жогорулатуу. 14. Электр энергетикасында электр сыйымдуулугун жогорулатуу. 15. Жалал-Абад облусунда сууну керектөөнү кыскартуу

КОРУТУНДУ

Жогоруда айтылгандардын негизинде биз төмөнкү корутундуларды жана практикалык сунуштарды түзө алабыз:

1. Ошентип, “жашыл” экономиканын теориялык негиздери, Кыргызстанда “жашыл” экономиканы өнүктүрүүгө багытталган багыттары жана принциптери жалпыланды жана системалаштырылды;
2. Жашыл экономиканын принциптерин колдонуунун дүйнөлүк тажрыйбасы жалпыланды жана системалаштырылды, ал жашыл экономиканын принциптерин ишке ашыруунун келечектүү механизмдерин иштеп чыгууда колдонулду, ошондой эле өнүгүүнүн үч негизги деңгээлинин: экономикалык өсүш, социалдык бакубаттуулук, айлана-чөйрөнү жана адамдардын ден соолугун коргоонун ортосундагы синергетиканы камсыз кылууга жөндөмдүү;

3. “Жашыл” экономиканын принциптерин киргизүү боюнча Кыргыз Республикасынын потенциалына жана мүмкүнчүлүктөрүнө, өнүгүү көрсөткүчтөрүнүн абалына, “жашыл” экономиканын ченемдик укуктук базасын өнүктүрүүгө талдоо жүргүзүлгөн;
4. Кластердик мамиленин принциптерин колдонуу менен “жашыл” экономиканы өнүктүрүүнүн негизги багыттары сунушталды;
5. “Жашыл” экономиканы өнүктүрүүнүн артыкчылыктуу багыттары боюнча болжол иштелип чыкты;
6. “Жашыл” экономиканы өнүктүрүү механизмдерин өркүндөтүү жолу сунушталды.

ПРАКТИКАЛЫК СУНУШТАР

- экономиканын мындан аркы өсүшү үчүн “жашыл” экономиканын принциптерин жана багыттарын максималдуу түрдө адаптациялоо менен жаңы теориялык, илимий көз караштарды изилдөөнү, жалпылоону, системалаштырууну улантуу;
- тиешелүү мамлекеттик органдар тарабынан экологиялык жана экономикалык саясатты натыйжалуу ишке ашыруу үчүн процесстик мамилени колдонуу менен иш-аракеттин белгилүү бир механизмдин камтыган “жашыл” экономиканы өнүктүрүү стратегиясы болуп саналган “жашыл” экономиканы өнүктүрүүнүн инновациялык моделин долбоордук деңгээлде сунуштоо.
- аймактардын экономикасын мындан ары натыйжалуу жайгаштыруу жана жашыл өсүш үчүн жашыл экономикалык өсүштүн принциптерин эске алуу менен агроөнөр жайлык кластерди түзүү боюнча уюштуруучулук жана практикалык ыкмаларды жана механизмдерди эске алуу сунушталды.
- “жашыл” экономиканы ишке ашырууда ээ болгон тажрыйбага таянуу менен калктын бакубаттуулугун жана жашоо сапатын жогорулатуу максатында “жашыл” экономиканын алынган эконометрикалык өнүгүү болжолдуу моделинин негизинде өнөр жай жана долбоорлоо институттарына комплекстүү түрдө “жашыл” экономикалык өсүштү өнүктүрүү стратегиясын аныктоо, мындан ары натыйжалуу жөнгө салуу жана экологиялык саясатты ишке ашыруу сунуш кылынды.

ДИССЕРТАЦИЯНЫН ТЕМАСЫ БОЮНЧА ЖАРЫЯЛАНГАН ЭМГЕКТЕРДИН ТИЗМЕСИ

1. Чотонова Ч. У. Проблемы «зеленой экономики в КР [Текст] / Ч. У. Чотонова, Б. Т. Токсобаев // Вестник КЭУ им. М. Рыскулбекова, - 2022. – № 3(52). – С. 68 -70. www.elibrary.ru/item.asp?id=47330257
2. Чотонова, Ч. У. Перспективы развития «Зеленой» экономики в Кыргызстане [Текст] / Ч. У. Чотонова, Б. Т. Токсобаев // Вестник КЭУ им. М. Рыскулбекова, - 2022. – № 1(54). – С. 153 - 155. www.elibrary.ru/item.asp?id=49285581

3. Чотонова, Ч. У. Внедрение принципов «зеленой» экономики [Текст] / Ч. У. Чотонова, Б. Т. Токсобаев // Актуальные вопросы современной экономики. – Махачкала, 2023. - №1. – С. 352 - 358. www.elibrary.ru/item.asp?id=50422429
4. Чотонова, Ч. У. Анализ состояния «зеленой» экономики: индикаторы развития [Текст] / Ч. У. Чотонова // Актуальные вопросы современной экономики. - Махачкала, 2023. - №1. – С. 522 - 536. www.elibrary.ru/item.asp?id=50422449
5. Чотонова, Ч. У. Организационно- экономические возможности зеленого роста экономики регионов [Текст] / Ч. У. Чотонова, Б. Т. Токсобаев // Экономика и бизнес: теория и практика. – Новосибирск, 2023. - №2(96). – С. 315 - 320. www.elibrary.ru/item.asp?id=50382105
6. Чотонова, Ч. У. Кыргызтанада туюк цикл экономикасын өнүктүрүү көйгөйлөрү [Текст] / Ч. У. Чотонова, А. А. Орозонова // Инновационные подходы в современной науке. – Москва, 2022. – С. 104 – 109. www.elibrary.ru/item.asp?id=49811230
7. Чотонова, Ч. У. Мировой опыт развития "зеленой" экономики [Текст] / Ч. У. Чотонова // Актуальные вопросы современной экономики. – Махачкала, 2023. - №2. – С. 165 – 172. www.elibrary.ru/item.asp?id=50760911

Чотонова Чынара Усеналиевнанын

**08.00.05 – тармактык экономика адистиги боюнча экономика
илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип алуу үчүн
«Жашыл экономика Кыргыз Республикасынын инновациялык
өнүгүүсүнүн модели катары» темасындагы диссертациясынын
РЕЗЮМЕСИ**

Негизги сөздөр: жашыл өсүү, туруктуу өнүгүү, жашыл экономиканы ишке ашыруу, жашыл экономиканын көрсөткүчтөрү, айлана-чөйрө, жаратылыш ресурстарын сарамжалдуу пайдалануу, калктын бакубаттуулугу.

Изилдөөнүн объектиси болуп Кыргыз Республикасында чектелген жаратылыш ресурстарын сарамжалдуу бөлүштүрүү жана пайдалануу аркылуу өлкөнүн улуттук жыргалчылыгына жетишүүгө багытталган “жашыл” экономиканын принциптерин киргизүү жана өнүктүрүү саналат.

Изилдөөнүн предмети болуп «жашыл» экономиканы ишке ашыруу жана жөнгө салуу механизмдеринин натыйжалуулугун жогорулатууга мүмкүндүк берүүчү «жашыл» өсүштүн индикаторлоруна мониторинг жана баа берүү саналат.

Изилдөөнүн максаты. Изилдөөнүн негизги максаты индикаторлорду колдонуу менен «жашыл» экономиканы киргизүү жана өнүктүрүүнүн практикалык ыкмаларын теориялык жана методологиялык жактан негиздөө жана алардын экологиялык жана экономикалык өсүшкө тийгизген таасирин баалоо, ошондой эле экологиялык жана экономикалык өсүшкө карата рекомендацияларды жана сунуштарды иштеп чыгуу болуп саналат. Кыргыз Республикасында жашыл экономиканы өнүктүрүү механизмдерин өркүндөтүү.

Алынган натыйжалардын илимий жаңылыгы туруктуу өнүгүү контекстинде “жашыл” экономиканы заманбап популяризациялоонун акыркы

тенденцияларын комплекстүү изилдөөдө, ошондой эле “жашыл” экономиканы киргизүү жана өнүктүрүү боюнча практикалык ыкмаларды жана моделдерди иштеп чыгууда турат. «жашыл» экономика жана анын натыйжалуулугун жогорулатуу.

Колдонуу даражасы: иштелип чыккан жана негизделген практикалык ыкмалар жана сунуштар мамлекеттик башкаруу органдары тарабынан мамлекеттик программаларды иштеп чыгууда колдонулушу мүмкүн.

Колдонуу чөйрөсү: Диссертациялык изилдөөнүн натыйжаларынын актуалдуулугу жана практикалык мааниси ишке ашыруу актылары, анын негизги жоболору жана корутундулары мамлекеттик органдарда да, жеке бизнесте да тастыкталат. Берилген материалдар “жашыл” экономиканын келечектүү өнүгүү багытында окуу материалдарын, окуу куралдарын жазууда жана иштеп чыгууда пайдалуу болушу мүмкүн.

РЕЗЮМЕ

**диссертации Чотоновой Чинары Усеналиевны на тему
«Зеленая» экономика как инновационная модель развития
Кыргызской Республики», представленной на соискание ученой
степени кандидата экономических наук по специальности 08.00.05 –
отраслевая экономика**

Ключевые слова: зеленый рост, устойчивое развитие, внедрение «зеленой» экономики, индикаторы «зеленой» экономики, окружающая среда, рациональное использование природных ресурсов, благосостояние населения.

Объектом исследования является внедрение и развитие принципов «зеленой» экономики в Кыргызской Республике направленные на достижение общенационального благосостояния страны по средствам рационального распределения и использования ограниченных природных ресурсов.

Предметом исследования является мониторинг и оценка индикаторов «зеленого» роста, позволяющих повысить эффективность механизмов внедрения и регулирования «зеленой» экономики.

Цель исследования. Основной целью исследования является теоретико-методическое обоснование практических подходов к внедрению и развитию «зеленой» экономики с использованием индикаторов и оценкой их влияний на эколого-экономический рост, а также разработка рекомендаций и предложений по совершенствованию механизмов развития зеленой экономики в Кыргызской Республике.

Методы исследования. В диссертационной работе были использованы практически все общенаучные методы исследования, такие как, систематизация, обобщение, статистический, экономический, сравнительный, количественный, математико-экономические методы моделирования, которые позволили обобщить и систематизировать теоретико-методологическую базу исследования, провести сравнительный анализ и определить факторы развития и провести

прогноз будущего развития и внедрения «зеленой» экономики в Кыргызской Республике.

Научная новизна полученных результатов заключается в комплексном исследовании новейших тенденций современной популяризации «зеленой» экономики в контексте устойчивого развития, а также выработка практических подходов и моделей к внедрению и развитию «зеленой» экономики и повышении ее эффективности.

Степень использования: разработанные и обоснованные практические подходы, и рекомендации, могут быть применены при разработке государственных программ органами государственного управления.

Область применения: Актуальность и практическая ценность результатов диссертационного исследования подтверждены актами внедрения, его основных положений и выводов как в госорганах, так и в частном предпринимательстве. Представленные материалы могут быть полезны при написании и разработке учебных материалов, пособий в перспективно развивающемся направлении «зеленой» экономики.

SUMMARY

**dissertation of Chotonova Chinara Usenalievna on
"Green" economy as an innovative model of development
Kyrgyz Republic", presented for the degree of Candidate of Economic Sciences
D. in Economics on the specialty 08.00.05 - sectoral economics**

Keywords: green growth, sustainable development, implementation of green economy, indicators of green economy, environment, rational use of natural resources, welfare of the population.

The object of the study is the implementation and development of the principles of "green economy" in the Kyrgyz Republic aimed at achieving national welfare of the country through the rational distribution and use of limited natural resources.

The subject of the study is the monitoring and evaluation of indicators of "green" growth, allowing to improve the efficiency of mechanisms of implementation and regulation of "green" economy.

The purpose of the study. The main purpose of the research is the theoretical and methodological substantiation of practical approaches to the implementation and development of a "green" economy using indicators and assessment of their impact on environmental and economic growth, as well as the development of recommendations and proposals to improve the mechanisms of development of a green economy in the Kyrgyz Republic.

Research methods. The thesis used almost all general scientific methods of research, such as systematization, generalization, statistical, economic, comparative, quantitative, mathematical and economic modeling methods, which allowed to generalize and systematize the theoretical and methodological basis of the research, conduct a comparative analysis and identify development factors and forecast the future development and implementation of a green economy in the Kyrgyz Republic.

The scientific novelty of the results obtained consists in a comprehensive study of the latest trends in the modern popularization of "green" economy in the context of sustainable development, as well as the development of practical approaches and models for the implementation and development of "green" economy and improving its efficiency.

Degree of use: developed and substantiated practical approaches and recommendations can be used in the development of state programs by public authorities.

Scope: The relevance and practical value of the results of the thesis research is confirmed by the acts of implementation of its main provisions and conclusions both in government agencies and in private entrepreneurship. The presented materials can be useful in writing and developing training materials, manuals in the prospectively developing direction of "green" economy.

